

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SO'ZNING MORFEMIK TARKIBINI O'RGANISH METODIKASI

Bamulloyeva Shodiyona

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 10- 23-guruh talabasi

Annotatsiya: So'zning morfemik tarkibi tilshunoslikning muhim sohalaridan biri bo'lib, u tilni tashkil etuvchi eng kichik ma'no birligi bo'lgan morfemalarning tahlili bilan bog'liqdir. Morfemika so'zning tuzilishini, uning qismlarini va ularning qanday ishlashini o'rganadi. Boshlang'ich sinflarda so'zning morfemik tarkibini o'rgatish, o'quvchilarning nutq va fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Asos morfema, affiks morfema, so'z yasovchi morfema, shakl yasovchi morfema.

Kirish. Morfema — bu so'zning ma'no va vazifasini belgilovchi eng kichik birlikdir. Morfemalar so'zlarni tashkil etadi va har biri o'zining o'ziga xos ma'nosini ifodalaydi. Morfemalar ikkiga bo'linadi:

1. **Bosh morfemalar** (yoki "root morfemalar") – bu so'zning asosiy qismini tashkil etadi va uning ma'nosini belgilaydi.

2. **Qo'shimchalar** – bu morfemalar so'zni kengaytirish, shaklini o'zgartirish va yangi ma'no hosil qilish uchun ishlatiladi.

Morfemik tarkibni o'rganish o'quvchilarga so'zlarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va ularga yangi so'zlar yasashni o'rganishga imkon yaratadi.

Boshlang'ich sinflarda morfemik tarkibni o'rgatishning ahamiyati

Boshlang'ich sinflarda so'zning morfemik tarkibini o'rgatish o'quvchilarga quyidagi foydalar keltiradi:

- **So'z boyligini oshiradi:** Morfemik analiz yordamida o'quvchilar yangi so'zlar yasashni o'rganadilar, bu esa ularning lug'aviy boyligini oshiradi.

- **Yozish va o'qish qobiliyatlarini rivojlantiradi:** O'quvchilar so'zlarni to'g'ri yozish va o'qish, ularning ma'nolarini anglashda yaxshilanadi.

- **Grammatika va til qoidalariga oid bilimlarini mustahkamlaydi:** So'zning morfemik tarkibi yordamida o'quvchilar grammatik qoidalarni tushunishadi, bu esa ular uchun tilni o'zlashtirishni osonlashtiradi.

Morfemik tarkibni o'rgatish usullari

Boshlang'ich sinflarda so'zning morfemik tarkibini o'rgatishda quyidagi metodik usullar qo'llanilishi mumkin:

1. **Ta'limiy tasvirlar va misollar orqali tushuntirish:** Morfemik tarkibni o'rgatishda o'qituvchi so'zlarni tasvirlash va turli misollar keltirish orqali o'quvchilarga so'zlarning morfemalarini aniqlashni o'rgatishi mumkin. Masalan, "kitob", "kitoblar", "kitobxon" so'zlarining morfemik tahlilini o'rgatish orqali, o'quvchilarga morfemalar orasidagi farqlarni tushuntirish mumkin.

2. **So'zlarning morfemik tahlilini amalga oshirish:** O'quvchilarga so'zlarni morfemik tahlil qilishni o'rgatish uchun, ularga so'zlarning tarkibini ajratib ko'rsatish kerak. Misol uchun, "bog'bon" so'zi "bog'" (asosiy morfema) va "-bon" (ishlovchi morfema) qismlariga bo'linadi.

3. **O'quvchilarga o'yinlar va mashqlar taklif etish:** So'zlarning morfemik tarkibini o'rganishda interaktiv metodlarni qo'llash muhimdir. Masalan, o'quvchilarni so'zlarni morfemik tarkibiga ajratishga chaqiruvchi o'yinlar, krossvordlar, yoki morfemalarni to'g'ri joylashtirish mashqlari ularga ma'lumotni qiziqarli va samarali tarzda o'rganishga yordam beradi.

4. **Qo'llanmalardan foydalanish:** Morfemik tarkibni o'rgatishda ilmiy va metodik qo'llanmalar, maxsus kitoblar yordamida o'quvchilarga amaliy mashqlarni bajarishga ko'maklashish mumkin. Bu qo'llanmalar turli misollar va qiyin so'zlarning morfemik tahlilini o'rganishga yordam beradi.

5. **So'z yasash va tahlil qilish:** O'quvchilarga morfemalarni o'zaro kombinatsiya qilish orqali yangi so'zlar yasashni o'rgatish mumkin. Masalan, o'quvchilarga "kitob" so'ziga "-xon" qo'shimchasini qo'shib, yangi so'z "kitobxon" yaratish vazifasini berish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va tahlil natijalari . Morfema- so'zning eng kichik qismi bo'lib, bo'laklarga bo'linmaydigan ma'noli qismiga aytiladi. Morfema 2 turga bo'linadi. Ular o'zak morfema ya'ni asos va affiksial morfema qo'shimchalar. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar morfemikani o'rganishlari juda muhim chunki, ular morfemikani o'rganishlari bilan birgalikda o'quvchilar so'zlarni asos va qo'shimchaga ajratish orqali so'zlar qaysi so'z turkumiga oidligini bilishlari oson bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili darsligida so'zning morfemik tarkibini o'rganish metodikasi 3 - sinfda o'quvchilarga o'rgatilib boriladi. Boshlang'ich sinfning oxirgi ya'ni 4 - sinfda morfemika o'quvchilarga yana mustahkamlanishi uchun mustaqil so'z turkumlari bilan birga o'rgatiladi. O'zak morfema bu asos bo'lib so'zning doimo boshida bo'ladi, qatnashadi va leksik ma'no ham albatta anglatadigan morfema. Masalan: kitobxonlik, suvchi, mehnatsevar, guldon, soatsoz, to'plam, suzma so'zlarida kitob -asos morfema, suv-asos morfema, mehnat - asos morfema,

gul - asos morfema, soat- asos morfema, to'p - asos morfema, suz - asos morfema hisoblanadi. Morfemalarning qo'shilishi bir-biriga ta'sir qiladi, bundan tashqari, ko'pgina o'zak va so'z yasovchi qo'shimchalar ko'p ma'noli. Shunga qaramay, ko'p so'zlarning leksik ma'nosini uning morfemik tarkibiga qarab aniqlash qiyin, bu maqsadda so'zni morfemalarga ajratishdan foydalanishga to'g'ri keladi. O'quvchilar so'zning morfemik tarkibini va so'z yasalishini o'rganishlariga qarab, so'zni morfemalarga ajratishdan ongli foydalana boshlaydilar. Ular yasama so'zlarning leksik ma'nosini so'zlarning semantik o'xshashligiga qarab bilib oladilar. Affiksial morfema – mustaqil holda leksik ma'no anglatmay, so'zning leksik va grammatik ma'nolari shakllanishi uchun xizmat qiladigan morfema. Masalan: Suvsa, mardlarcha, sana, stollarni, gulla, ruchkani, suhbatlar, oilada kabi so'zlarda Suv - asos morfema, sa- affiks morfema Mard-asos morfema, larcha-affiks morfema Son -asos morfema, a- affiks morfema Stol-asos morfema, lar- affiks morfema Gul- asos morfema, la- affiks morfema Ruchka-asos morfema, ni-affiks morfema Suhbat-asos morfema, lar-affiks morfema Oila-asos morfema, da- affiks morfema hisoblanadi. Affiks qo'shimchalar ham o'z ichida 2 turga bo'linadi ular so'z yasovchi qo'shimcha, shakl yasovchi qo'shimchalar. So'z yasovchi qo'shimchalar o'zak morfemaning leksik ma'nosini shakllantirish uchun xizmat qiladi. So'z yasovchi qo'shimchalar: li, loq, la, sa, ser, chi, va boshqalar kiradi. Shakl yasovchi qo'shimchalar- bu qo'shimchalar so'zlarni grammatik jihatdan shakllantirib, unga turli grammatik ma'nolarni yuklaydi. Masalan: Gullarimizni so'zida lar, imiz, ni shakl yasovchi qo'shimchalar bo'lib, lar ko'plik ma'nosini, imiz egalikning I shaxs ko'plik ma'nosini, ni tushum kelishigini ma'nosini bildiradi. O'quvchilarga morfemikani o'rgatishning bir qancha metodikasi bo'lib. Buni o'qituvchi o'z usulidan kelib chiqqan holda o'rgatishi mumkin, qanday o'rgatish esa o'qituvchining o'ziga bog'liq. Avvallo o'qituvchi asos morfemani tushuntiradi, keyin affiksial morfemani o'rgatadi. Keyin turli mashqlar orqali o'quvchilarning bilimlarini sinab ko'radi. Doskaga 4 ta varoq yopishtirilib, o'qituvchi 2 ta varoqqa asos morfema va affiks morfemalar aralashtirib yozib chiqadi. Ikkita bo'sh varoqqa esa o'quvchilardan tashkil topgan guruh jamoasi birinchi varoqqa asos morfemani, ikkinchi guruh esa varoqqa affiks morfemalarni topib yozishi kerak bo'ladi

Xulosa . Boshlang'ich sinflarda so'zning morfemik tarkibini o'rgatish, o'quvchilarga tilni to'liq o'zlashtirishga yordam beradi. Morfemik tahlil orqali o'quvchilar nafaqat yangi so'zlar yasashni, balki tilning ichki strukturasi tushunishni ham o'rganadilar. Bu metodika o'quvchilarning yozish, o'qish, va nutq qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ularning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Umuman olganda, so'zning morfemik tarkibini o'rgatish boshlang'ich ta'limda til o'rganishni yanada samarali va qiziqarli qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Axmedova G.M. O'zbek tili darslarida o'quvchilar nutqini yasama so'zlar bilan boyitishning metodik asoslari: ped.fan.nom. ...diss. – Toshkent, 2007.
2. Haydarova M.E. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent.: Fan va texnologiya, 2009.
3. M.A.Kenjayeva. 5-6-sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi: ped.fan.dok (PhD). ...diss. – Toshkent, 2021.
4. Ona tili va adabiyot fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar o'quv moduli. – Toshkent. 2017. -110-b.
5. Toshpo'latova, N. (2023). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA O 'QUVCHILAR ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA SINFDAN TOSHQARI ISHLARNI TOSHKIL ETISH TURLARI. *Pedagogika fanlarining shakllanishida nazariy jihatlar* , 2 (8), 77-83.
6. Toshpo'latova, N. va Norboyeva, Z. (2023). MAKTAB O'QUVCHILARINING EKLOVIY MADANIYATINI SHAKLLANISHNING MOHIYATI. *Jahon menejment va huquq byulleteni* , 21 , 38-40.
7. Toshpo'latova, N. (2023). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA ILMIY DUNYOQARASHNI FANLARARO SHAKLLANTIRISH MAZMUNI. *Sharh va tadqiqot* , 1 (1).
8. Toshpulatova, N. (2023). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF THE SPIRITUAL HERITAGE OF EASTERN SCIENTISTS IN THE ORIENTATION OF STUDENTS TO THE PROFESSION. *Science and innovation*, 2(B4), 273-278.
9. Eshboeva, S. K. Q. (2021). Use of people's oral creativity in the formation of ecological concepts of primary school students on a creative basis. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 763-769.
10. Eshboyeva, S. (2022). Didactic possibilities of creative approach in forming ecological concepts in primary class students. *Conferencea*, 200-205.
11. Eshboeva, S. (2022). Creative approach to forming ecological concepts in primary class students.
12. Eshboyeva, S. Q., & Mirzaliyeva, Z. (2024, January). KREATIVLIK TUSHUNCHASINING TIPLARI VA IJODKORLIKNING O'ZIGA XOS

XUSUSIYATLARI TALQINI. In INTERNATIONAL CONFERENCE ON MEDICINE, SCIENCE, AND EDUCATION (Vol. 1, No. 1, pp. 114-119).

13. [BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AQLIY SALOHIYATINI HAMDA KREATIVLIGINI OSHIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING O'RNINI](#)

M Ziyaqulova, S Ashurova, N Toshpulatova - Development and innovations in science, 2023

14. [The importance of riddles in the development of students creativity in the learning process](#)

ZMS Qizi - Asian Journal Of Multidimensional Research, 2021

15. [BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING LUGATLAR BILAN ISHLASH JARAYONIDA KREATIVLIGINI OSHIRISH](#)

MSQ Ziyaqulova, HIQ Raxmatova - ... : Innovative, educational, natural and social sciences, 2021

16. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “Boshlang'ich sinf o'quvchilariga axloqiy tarbiya berishda hadislarning ahamiyati” TA'LIM FAN VA INNOVATSIYA . - ISSN 2181-8274, 2024-yil.

17. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “ Boshlang'ich sinf o'quvchilarida shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish”. “Муғаллим ҳам үзликсиз билимлендирий” /Илимий-методикалық журнал 2024 5/2-сан ISSN 2181-7138. Нөкис -2024

18. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “Problems and solutions of scientific and innovative research” “Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmi”- 2024- yil 182-1187-betlar Volume 01. ISSUE 07 universalconference.us.